

YU ISSN-0352-5724/UDK 801(05)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

XLIV/1—2

НОВИ САД
2001

Иако су ждрали одлећели / Остали су птићи ждраловићи / Племе наше умријети неће — речи утехе увељенима потражио је народни песник. Данас је одлетео предводник јата, иза којег су, поред дела вредног сваког поштовања, остала и четири украса: Душан, Милун, Милош и Мира. Драги моји млади кумови, само срећни имају оца који је узор и смеровођа генерацијама саплеменика и пријатеља. Драга кумо, хвала Ти за сва разумевања и подршку, који су моме куму помогли да буде онакав. Хвала Ти и за ова три цвета. Троје деце и Твога брата Слободана говоре да Крајишници још увек знају за основни национални задатак. Кумовој колевици, највећем српском племену, Ти си се одужила и сјајном књигом *Из лексике Васојевића*. Од суботе не сумњам да ћемо читати и студију о говору Васојевића. Тек сада нико од нас не сме изневерити Светозарева надања. Из привилегије што смо га имали проистичу и неодложне обавезе. Морамо га следити колико нам памет и Бог дозволе.

Драги Куме, за све што си у животу чинио и учинио, за то што си био такав, ми Твоји небројени дужници молимо се Богу да Ти буде лака земља на обронцима толико Ти драге Шумадије. Нека Ти је вечна слава!

Опроштајна реч Слободана Реметића на сахрани проф. др Светозара Стијовића у Београду 1. августа 2000. године.

Београд

Слободан Реметић

UDC 809.1(4)

SPRACHKONTAKT UND SPRACHWANDEL

XI. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft, Halle/Saale,
17—23. September 2000

У Халеу је од 17. до 23. септембра 2000. одржано једанаесто стручно заседање Индоевропског друштва, на тему „Језички контакт и језичка промена“. Тежиште није, дакле, било на проблемима реконструкције прајезика и загонеткама његове генезе и постојбине, него на генези и развоју појединих индоевропских језика и њиховим познијим контакти-ма међу собом и са припадницима других језичких породица.

Према приказивачевој евиденцији, од 74 програмом предвиђена једно- или получасовна излагања одржано је 66, а долепотписани је од тога успео да чује 51 (чути све није било могуће, јер је део реферата ишао истовремено у два сектора). Сви реферати били су пропраћени дискусијом. Већина реферата и дискусија била је на немачком, мањи део на енглеском.

У име прокламоване интердисциплинарности, конференцију је отворио један природословни реферат, уосталом крајње занимљив за присутне језикословце. Б. Комри (Comrie) из Халеа излагао је на тему „Језици и гени: аспекти лингвистичке праисторије Европе“.

Предмет истраживања биле су различите дистрибуције и комбинације тзв. примарних и секундарних генетских маркера код разних европских популација.

Сви остали реферати кретали су се у домену компаративно-историјске лингвистике. Евентуалним прасродством и раним контактима индоевропске са неким другим језичким породицама света бавила су се три излагања. — Дилему стављену у наслов свог реферата: „Акузатив на *-m* у индоевропском и уралском: контакт или наслеђе?“, Јенс Елмегард Расмунсен (Rasmussen) из Амстердама решава у корист заједничког наслеђа у кругу тзв. евроазијског сродства. — Петри Калио (Kallio) из Лајдена покушао је да ревидира Рокоту-јеву теорију о уралском супстрату у балтословенском, износећи нове аргументе у корист и против ње. — Ралф-Петер Ритер (Ritter) из Франкфурта на Мајни критички је преиспитао индоевропске позајмљенице у уралском као могући доказни материјал за ларингалну теорију. — Позајмљеницама из индоевропских језика у финском позабавио се и Штефан Шафнер (Schaffner) из Регензбурга, тражећи у њима доказ компаративним путем реконструисаних развојних међуступњева који су претходили осамостаљењу појединих језика: протоиндоиранског, протогерманског, протобалтског. — Истраживање позајмљеница у индијској и заједничкој индоиранској лексици предузео је Александер Лубоцки (Lubotsky), професор универзитета у Лајдену: на основу више формалних критерија, он издваја знатан број речи које би као супстрат у индоиранском потицале из језика прединдоевропског становништва средишње Азије, сродног носиоцима тзв. културе долине Инда. — Сличним проблемом супстратних утицаја, прединдоевропских, а можда и индоевропских, на грчки језик позабавио се у свом реферату насловљеном „Рани грчки између Балкана и Егеиде — јединство или разноликост?“ Иво Хајнал (Hajnal) из Минстера; пошто је критички размотрио разне теорије о предгрчким супстратима, он на основу лингвистичке анализе и типолошки познатих „сценарија зајмљења“ (Entlehnungsszenarios) долази до закључка да је интензитет језичке размене између Хелена и староседелаца био сразмерно скроман. — Контактну ситуацију келтских језика у најранијим фазама њиховог развоја разматра енглески келтолог Ким Меккон (McCone), посвећујући пажњу како могућим неиндоевропским — баскијским и хамито-семитским — елементима у њиховој лексици, морфологији и синтакси, тако и појединим раним позајмицама у њих из суседних ие. језика. — Сличном проблематиком заокупљен је и Тео Фенеман (Vennemann) са минхенског универзитета, наиме неиндоевропским речима и структурама у северозападним језицима, пре свега германским; при том претпоставља два супстратна извора, васконски, који би чинили праисторијски језици сродни баскијском, и семитоидни. — Непосредан критички осврт на Фенеманову тезу дао је проф. Јирген Удолф (Jürgen Udolph) из Гетингена (славистима познат пре свега као аутор монографије о словенским хидрогафским терминима): његов одговор на питање постављено у наслову: има ли супстрата у германском? — одлучно је одричан.

Већина реферата остала је усредсређена, што је природно, на чисто индоевропску тематику, при чему је, у складу са темом скупа, у првом плану био историјски развитак појединих ие. језика, пре свега са гледишта њихових међусобних контаката, а слабије заступљен традиционално основни задатак индоевропеистике, реконструкција прајезика. — Александер Хојслер (Häusler) из Халеа покушао је да одговори на начелно питање да ли су порекло и настанак Индоевропљана последица контакта међу језицима или промене у језику. — Пореклом једне прајезичке творбене категорије, перфекта са дугим вокалом, позабавио се Штефан Шумахер (Schumacher), такође из Халеа. — Два реферата била су посвећена истраживањима прајезичког наслеђа у песничким обртима и сликама. — У оквиру своје широко формулисане теме „Ие. песнички језик, фразеологија и ономастика” Хозе Луис Гарсија Рамон (José Luis García Ramón) из Келна покушао је пре свега да установи везу између појединих ие. песничких фигура и сложених личних имена која одражавају етимолошки или бар семантички истоветне лексемске спојеве. — Норберт Етингер (Oettinger) из Аугсбурга фокусирао је једну песничку фигуру ране грчке поезије, којој налази хетитску аналогију. А н а т о л и ј с к и м језицима као најранијим писмено посведоченим индоевропским дијалектима бавила су се још три реферата. — Американац Крег Мелчерт (Craig Melchert) говорио је о њиховим међусобним контактима, конкретно о хронологији и обиму лувијског утицаја на хетитски језик, Онофрио Каруба (Carubba) из Павије — о хетитским и лувијским личним заменицама, а Елисабет Рикен (Rieken) из Берлина — о ортографији као контактном феномену на примеру предаје хетитског /o/. — Осим већ поменутог реферата Лубоцког, и н д о и р а н с к о м проблематиком бавило се још неколико прилога. На индијској страни је у средишту пажње, као и увек, био најархаичнији, језик Ведā. — Леонид Куликов из Лајдена проучио је колебање у дужини *-īy-/-iy-* и сродне појаве у ведском језику као морфолошки феномен. — Млади научник бугарског порекла из Беча Велизар Садовски је као илустративну за општији проблем језичке промене у индоиранском узео групу архаичних именских сложеница са ие. речју за „воду” **h(a)p-* у другом делу. — Мелани Малцан (Malzahn), такође из Беча, објаснила је једну појаву спорадичног одступања од сандхи правила у Риг-Веди као дијалектизам. — Још један млади Бечлија, Ксавијер Трамбле (Xavier Tremblay), ухватио се у коштац са средишњим питањем индоиранске дијалектологије: да ли су ирански језици изворно чинили генетску породицу, или језички савез унутар индоиранског огранка (аутору се, као и писцу овог приказа, ова друга алтернатива чини вероватнија). — Најранији староирански писани споменик, Авеста, био је предмет реферата Михала де Фана (Michiel de Vaan), још једног младог научника из Лајдена, који је подробно истражио дистрибуцију и етимологију присвојне повратне заменице у староавестијском и младоавестијском. — Агнес Корн из Франкфурта говорила је о контактима балочија, једног новоиранског идиома, са другим иранским језицима и његовој филијацији. — Александар Лома из Београда претпоставио је у грчком називу за калај *kassíteros*, атички *kattíteros* најранију доказиву грчку позајмицу

из иранског, датирајући је приближно XII—IX веком пре Хр. — Биргит Анет Олсен (Olsen) из Копенхагена реферисала је о иранским позајмљеницама у јерменском, које су, услед дуготрајних и многостраних контаката између ова два ие. огранка, не само бројне, већ и дијалекатски и хронолошки врло разуђене. — Са својом сразмерно дугом писаном историјом и веома разгранатим ареалним везама јерменски представља одличан пробни камен за методологију изучавања међујезичких контаката. На њему се успешно огледао Јост Гиперт (Jost Gippert) из Франкфурта на Мајни, врло обухватним и садржајним рефератом под насловом „Јерменски — индоевропски језик у кавкаском ареалу”. Размотрене су међусобне сличности гласовних система јерменског и картвелских језика, али и суседних новоиранских идиома; анализиране су и разграничене са гледишта релативне и апсолутне хронологије лексичке везе картвелског (пре свега грузијског) са јерменским, како међусобне позајмице у оба смера тако и заједничке из трећег извора (сиријског, грчког, иранског). — Дубље у праисторију јерменског језика спустио се Јоаким Мацингер (Matzinger) са универзитета у Јени, изнова узевши у разматрање много дискутовани проблем његове ближе филијације у кругу индоевропских језика, а посебно веродостојности античких извештаја о фригијском пореклу Јермена. — Дијалекатски однос између фригијског и грчког био је предмет реферата „Грчко-фригијске контактне зоне” који је одржао Освалд Панагл (Panagl) из Салцбурга. — Грчки је био средишња тема четири реферата, од којих смо Хајналов већ поменули. Михаел Мајер-Бригер (Meier-Brügger) из Берлина прихватио се да оквирну тему скупа прикаже на узајамним односима старогрчких дијалеката. Преглед почиње праисторијским „балканским индоевропским” као међуступњем распада праиндоевропског језичког заједништва и/ли грчко-јерменско-фригијско-албанским језичким савезом на Балкану, следи две супротне тенденције у грчком дијалекатском развоју, географску и политичку расцепканост земље која је погодовала настанку и очувању дијалеката, а с друге стране панхеленску свест о заједничкој националној и културној припадности која је поспешивала како интердијалекталне тако и супрадијалекталне контакте, и завршава се настанком хеленистичке којне, као надрегионалног језика књижевности и културе. — Бернхард Форсман (Forssman) са ерлангенско-нирнбершког универзитета говорио је о историји појединих хомерских глаголских облика, конкретно о сложеном историјату глагола *oig-* „отварати”. — Грчко-латинским језичким контактима позабавио се млади пољски индоевропеиста Војћех Сова (Wojciech Sowa) из Кракова, на материјалу натписа са острва Лезба. — Албански је био тема два врло квалитетна реферата. Истраживање индоевропских коренова албанског отежано је тиме што се ради о позно, тек од 16. в. у већој мери посведоченом језику, који је проживео прилично радикалан фонетски развитак и заменио многе пражезичке лексеме позајмљеницама. Управо указивањем на ове тешкоће почео је Герт Клингеншмит (Klingenschmitt) из Регензбурга своје излагање о позајмљеницама у албанском, да би се затим усредредио на оне из латинског језика, као нарочито бројне и сразмерно ране, тако да се на основу њихових

облика у албанском могу извести закључци о његовим доисторијским фонетским и морфолошким развојима и даље применити при пројектовању аутохтоног лексичког фонда на индоевропску раван. — Волфганг Хок (Hock) са Хумболтовог универзитета у Берлину ограничио се на праисторију албанског гласовног система, указавши најпре на методолошку недоследност у дубини реконструкције праалбанског језичког стања и одговарајућих облика речи. Он се залаже да се назив *праалбански* резервише за онај ступањ језичког развоја који непосредно претходи писаној историји албанског, дакле за прва столећа другог миленија хришћанске ере, а раније посредно докучиве ступњеве развоја албанског означава, заједно са Клингenschмитом, као „претпраалбанске” (*Voruralbanisch*), при чему се међу њима повлачи разлика између „долатинског претпраалбанског”, тј. до времена уласка првих позајмљеница из латинског, и „дословенског претпраалбанског”, који претходи најранијим албанским славизмима. — Да балтско-словенска проблематика не буде свим занемарена на овом скупу осим холандског Финца Калиа побринула су се два Словена. Војћех Смочињски (*Smoczyński*) из Кракова говорио је о балтско-словенској морфологији у контексту ларингалне теорије, предложивши неколико нових, примамљивих етимолошких решења и фокусирајући појаве какве су настанак секундарних дифтонга након испадања међувокалског ларингала, дуги дифтонзи уместо кратких као последица метатезе ларингала, секундарне дужине под акутом као резултат *vrdhī*-образовања. — Ранко Матасовић из Загреба приступио је поновном разматрању кентумских елемената у балтословенском, који су досад били предмет различитих интерпретација. По Матасовићу, треба разграничити регуларне, унутарјезички условљене случајеве депалатализације, пре свега иза *s* и испред *r*, *l*, *m*, и могуће позајмице из кентумских језика, а у овом другом случају би претпоставка иначе непознатих и непосведочених кентумских идиома као исходишта балтских и словенских „кентумизама” била нешто чему се сме прибегавати тек након што се исцрпу могућности извођења тих форми из историјски познатих језика (пре свега келтских и германских). — Премда у свом наслову шире конципиран, реферат Елене Штадник (*Stadnik*) из Хамбурга, заснован на њеној још необјављеној дисертацији под насловом „Палатализација у језицима Европе и Азије — ареално-типолошко истраживање”, тиче се пре свега словенских језика, за које се претпоставља да су, скупа са уралским језицима, били захваћени процесом палатализације чије је исходиште било на турском, тачније алтајском језичком простору. — Тохарски као последњи откривен стари индоевропски језик, загонетан у свом историјско-географском контексту, очито је нека врста индоевропеистичког „хита”, о чему сведочи велики број реферата на тохаролошке теме који су на овом скупу поднели стручњаци из разних европских центара. Олаф Хакштајн (*Hackstein*) из Халеа одвагнуо је могућност таквих историјских веза тохарског са западним индоевропским језицима, које се не би заснивале на посебном сродству, тј. представљале заједничке иновације, него пре паралелне развоје изазване ареалним контактима типа језичког савеза. — Брита Шулице-Тулин (*Schulze-Thulin*), такође

из Халеа, анализирао је позајмице из кинеског у тохарски и обратно, пре свега са гледишта фонолошке интерференције. — Кристијане Шефер (Schaefer) из Упсале говорила о конвербима у тохарском, уз обилно указивање на типолошке паралеле и могуће контактне везе, при чему је поред будистичког санскрита као језика са кога је преведен највећи део тохарских текстова узимала у обзир и турске језике, нарочито ареално близак староујгурски. — Слично методолошки оријентисан био је прилог Жорж Жан Пиноа (Georges-Jean Pinault) из Париза, где је на примеру императива одвагнута могућност везе између неких иновација у тохарском и његових контаката са другим језицима средишње Азије, пре свега са старотурским-ујгурским). — Катарина Купфер (Kupfer) из Франкфурта на Мајни позабавила се контактима између тохарског А (западнотохарског, агнејског) и тохарског В (источнотохарског, кучанског). — Ђорџо Банти (Giorgio Banti) из Напуља супротставио се тези да се на основу тобожњих тохарских елемената у пракриту (средњоиндијском књижевном језику) области Крораина може закључити о постојању иначе непознатог трећег тохарског дијалекта или језика, тзв. тохарског С. — Клаус Т. Шмит из Сарбрикена илустровао је дејство аналогije (le frein puissant de l'analogie по Де Сосиру) на изабраним примерима из тохарске глаголске творбе, конкретно на категорији презента са назалним инфиксом у сет-кореновима, где је пред вокалом ларингал давао *k*. — Два реферата дочарала су богатство лингвистичке слике предримске Италије и комплексност изучавања и т а л с к и х језика. Њихове међусобне контакте у домену лексике приказао је на богатом материјалу доајен Хелмут Рикс (Rix) из Фрајбурга, посвећујући пажњу и терминолошком и фразеолошком аспекту. — Минхенски професор холандског порекла Петер Схријвер (Schrijver) разматрао је проблем утицаја супстрата на фонолошку структуру на примеру два италска језика, латинског и сабелског (што је, од открића тзв. јужнопикенских натписа, нови назив за осачко-умбријски). При том је у својству типолошке аналогije обилато користио утицај келтског супстрата на део германских дијалеката. — Са начелним методолошким постулатом, али илустрованим на случају латинског језика, иступио је Торстен Феген (Thorsten Fögen) из Хајделберга, залажући се да се при разматрању језичких контаката кроз историју узима у обзир једна занемарена величина која спада у домен социолингвистике: језички став (*Spracheinstellung*, енгл. *attitude*). — Његово излагање имало је доста додирних тачака са рефератом Хелене Кужове (Kurzová) из Прага о латинском језику у његовим ареалним и контактним везама, где, између осталог, претпоставља у доисторијском развоју латинског конкуренцију два социокултурно супротстављена акценатска система. — Нову етимологију лат. придева *fulvus* предложио је Михал Дрисен (Michiel Driessen) из Лајдена. — Поред Мекконовог реферата, још два су се бавила контактима к е л т с к и х језика. Давид Штифтер (Stifter) из Беча приказао је утицај келтског супстрата на романски гласовни систем. — Елвира Веселиновић из Келна позабавила се питањем у којој се мери композиција глагола са превербима у староирском заснива на латинским моделима. — Г е р м а н с к и језици нису, разуме се, могли бити запо-

стављени. Јон Аксел Хардарсон (Harðarson) са Исланда реферисао је о *n*-основама у германском у функцији рашчлањења германских дијалеката. — Роберто Гусмани (Gusmani) из Удина анализирао је феномен језичке интерференције на познатом „Старонемачком” или „Паришком” разговорнику” (Altdeutsche Gespräche) из X в., некој врсти путног водича који садржи око стотину старовисоконемачких синтагми и обрта преведених на јако романизован латински. — Роземари Лир (Lühr) из Јене покушала је да одреди меру утицаја класичних језика на германску граматику. Ту је пре свега занимљив Вулфилин превод Светог писма са грчког на готски, са својим карактеристикама какве су употреба члана и појединих заменица, те апсолутне падешке конструкције, тако да би ова анализа могла послужити и нашим палеославистима. — Тематски близак био је реферат Катрин Штелтер (Stelzer) из Цириха, који се бавио предајом грчких узрочних реченица код Вулфила. — Другу врсту грчког утицаја на германски анализирао је Антје Казарето (Casaretto) из Келна у свом реферату о калковима и творби речи у готском, а Бетина Бок (Bock) из Халеа говорила је о грчким елементима у немачким речима, с обзиром на време и непосредан извор преузећа или калка.

У оквиру конференције одржан је посебан „радни круг” посвећен Мерзебургским басмама. У Мерзебургу, недалеко од Халеа, откривени су пре подруг столећа записи двеју германских чаробних формула са паганским садржајем, настали у IX—X в., најстарији познат споменик тог карактера, који је својом архаичношћу у великој мери коришћен не само при реконструкцији старе германске религије него и језика и израза праиндоевропске поезије. Географска близина дала је повод да се један тематски блок посвети овим по опсегу врло кратким, али у многим погледу занимљивим и још увек загонетним текстовима. Преглед нових истраживања мерзебургских басми дали су Хајнер Ајхнер (Eichner) и Роберт Недома (Nedoma) из Беча, Ана Хелене Фојлнер (Feulner) из Берлина говорила је о њиховој метрици у старогерманском контексту, Роланд Шуман (Schuhman) из Јене поставио је питање колико је „немачка” прва мерзебургска басма, сугеришући да се она пре може одредити као англосаксонска, а већ поменути Штефан Шафнер (Schaffner) из Регенсбурга (који је поднео реферат и по главној теми скупа) говорио овде о именима богова у другој басми. Михаел Јанда (Janda) је из Цириха дао је низ индоевропских паралела за мотив магијског везивања у првој басми, а Волфганг Бек (Beck) из Вирцбурга — оригиналну интерпретацију друге басме на основу свог тумачења једне речи њој.

Поткрај овог приказа поменимо три реферата која су тематски излазила изван строго схваћене индоевропеистичке проблематике, али су у методолошком погледу били веома инструктивни за индоевропеисте. Два од њих бавила су се јидишом, језиком насталим на семитској основи под великим утицајем и са много примеса европских језика, у мањој мери романских, а у веома великој немачког и разних словенских језика. Екхард Егерс (Eckhard Eggers) из Гетингена покушао је да покаже на који начин истраживање јидиша, с обзиром на наша знања о његовим контактима и гласовним процесима у њему и језицима са којима је кон-

тактирао, може помоћи да се модификује класични компаративни метод реконструкције, а сасвим слично био је усмерен и реферат Сабине Хојслер (Häusler) из Јене о јидишу између германског и словенског. — На сасвим други крај света одвео нас је Фриц Швајгер (Schweiger) са салцбуршког универзитета својим рефератом о проблемима компаративног метода у реконструкцији аустралијских језика, где је ситуација сасвим друкчија него у индоевропском домену, јер нема писане традиције старије од прошлог века.

На крају, Карл-Мартин Бунц (Bunz) из Сарбрикена привукао је велику пажњу својим пројекцијама праћеним излагањем на особену, али свима веома занимљиву тему „индоевропеистика и информациона технологија”, у којем је дао оперативни модел обраде текстовних података у компаративноисторијској лингвистици на конкретном задатку електронске припреме основних текстова.

Највећи део излагања био је пропраћен опсежним handout-има, са основним тезама, језичким материјалом и литературом, чији се обим понекад ближио обиму комплетног чланка. Комплетни текстови биће објављени у зборнику радова скупа у издању Ludwig Reichert, Wiesbaden.

У току конференције састала се скупштина чланова Индоевропског друштва. Усвојен је нов статут и изабран нови председник, Герхард Мајзер (Meiser) из Халеа, пожртвовани и успешни домаћин ове конференције. Уз досадашњи немачки назив *Indogermanische Gesellschaft*, додати су и енглески *Society of Indo-European Studies* и француски *Société des études indoeuropéennes*. Донесена је одлука да место следећег заседања кроз четири године буде Краков, што ће бити први пут да се Индоевропско друштво састаје не само на словенском тлу него уопште ван немачког језичког подручја.

У среду у подне одржан је округли сто на тему „Чему данас још индоевропеистика?”, на којем је дошла до израза забринутост за будући развој и кадровско обнављање струке у отежаним условима. Један од могућих излаза види се у њеном отварању према другим струкама, како у смислу интердисциплинарности тако и ширења компаративистичког видокруга на друге језичке породице. Утисак долепотписаног је да управо одржани скуп својим тематским усмерењима и дOMETИМА будИ оправдане наде у кадровско и методолошко подмлађивање индоевропеистике, чиме се пред њом отварају светлији видици.